

Udskudt 29/4 - 1971

Skovhistorisk Selskab
Folehavevej 21
2970 Hørsholm

Notater til ekskursionen til Nørreskoven, Sønderborg Skovdistrikt,
7. juni 1970.

Kl. 10 samledes 30 deltagere ved Færgen i Fynshav.

Efter formandens velkomst til turen, bød statsskovrider Paul Holbek velkommen til Sønderborg Skovdistrikt. Holbek omtalte i sin indledning bl. a. Nørreskovens beliggenhed langs kysten, og nævnte at denne beliggenhed kan sættes i forbindelse med vndernes hærgen af de danske kyster i 1100 tallet. Kystegnene blev forladt af befolkningen, og skoven bredte sig som et værn mod sørøverne.

Turen gik ad "den grønne vej" til afdeling 80 nord for Havrekobbeltus, hvor der findes flere langdysser, samt en runddyse. Skovrideren orienterede her deltagerne om distriktets mange skove, hvoraf de vigtigste er Sønderkoven og Nørreskoven, dernæst Blommeskobbel, Arnkil, Augustenborg og Skelde Kobbel (sidstnævnte i Sundevad). De fleste af skovene vokser på frugtbar jord, og løvskoven dominerer. Arealet er på knapt 1900 ha; ca. 50 pct. er bevokset med bøg, ca. 10 med eg, ca. 10 med andre løvtræer, ca. 15 med nåletræ og ca. 15 pct. er ubevokset.

Næsten alle skovene er rige på oldtidsminder, og museumsinspektør J. Slettebo, Sønderborg Museum, gav en redegørelse herfor. De mest imponerende stendysser er en gruppe, bestående af to store langdysser og tre runddysser, der findes ved det nordlige skovbryn i Blommeskobbel (langdysserne er 53 m og 34 m lange og har henholdsvis 69 og 54 randsten). Overliggerne over de store dyssekamre (dysserne nærmer sig jættestuer) er ofte flækket ud til kvadre, der er benyttet som grundsten i Als' større bygningsværker, f.eks. Augustenborg Slåt. Sammenlignet med landet som helhed er Als overordentlig rig på oldtidsminder, der i vid udstrækning er bevaret i skovene, medens de ofte er sløjfet ude på de dyrkede marker.

Efter genforeningen tog Nationalmuseet med iver fat på udgravninger i Sønderjylland. Særlig interesse knytter sig til Therkel Mathiasens udgravninger i Bundsø (syd for Nordborg), hvor der blev udgravet en meget betydelig stenalderlandsby (Årbøger f. nord Oldkyndighed og Historie, 1939).

Skovrider Holbek nævnte med Johan Hvidtfeldts oplysning i Turistårbogen 1969, der handler om Als, som kilde, at Hjortspringbåden, der blev fundet 1921 i en mose mellem Nordborg og Augustenborg i nærheden af gården Sønderlund, havde planker af ær. Såvel dr. Syrach-Larsen som dr. Johs. Iversen var meget overraskede over denne meddelelse, særligt da fredningen af tre store lindetræer i Jonstrup Vang nylig var blevet ophævet, fordi Nationalmuseets skibstekniske laboratorium ønskede store lindeplanker, der skulle bruges til en rekonstruktion af Hjortspringbåden.

Nationalmuseets nyeste katalog over Danmarks oldtid, 1965, oplyser om træartsanvendelsen i Hjortspringbåden: "Klædning, tofter og stævnsplader er af lindetræ, de faste stævne af eg, toftestøtterne af ask, ribberne af hassel" (s. 45). Båden, der er en ca. 19 m lang krigskano, anses for at være hensat i mosen som krigsoffer. Kataloget oplyser iøvrigt: "Hjortspringbåden er Nordens hidtil ældste bevarede fartøj, sikkert mere end 2.000 år gammel. Den har ligheder med visse

skibsbilleder på bronzealderens helleristninger. Hjortspringfundet viser en højt udviklet træskæringsteknik, samtidig med en overmåde sparsom brug af metal; helt metalløs er båden selv og skjoldene. Fundet er således i flere henseender vigtigt til belysning af de hjemlige kulturfold i keltisk tid".

2. Brudgomskoblerne i afdeling 88 og 85.

Nørreskovene er den skov, der i vore dage er rigest på "brudgomskobler" d.v.s. bevoksninger af "brudgomstræer"; men der har tidligere været langt flere. Navnet skriver sig fra en gammel bestemmelse, der påbød, at de unge bondekarle i "skovbyerne", d.v.s. de landsbyer, der ligger i skovegnene, skulle have plantet et vist antal træer, før de kunne blive gift.

I Kongeriget indeholdt Skovforordningen af 1710 en venlig henstilling om plantning med løfte om belønning ved indgåelse af ægteskab, medens skovforordningerne for Hertugdømmerne stillede krav om plantning af brudgomstræer. Det hedder således i oversættelse fra "Königliche Holtz- und Jagt-Verordnung für die Hertzogthümer Schleswig und Helstein, imgleichen die Herrschaft Pinneberg und Grafschaft Rantzau", 1737: "Enhver mandsperson i skovbyerne, der tænker på at gifte sig, skal forud plante 10 unge ege eller 15 unge bøge og bringe dem frem til tredje blad. For hver manglende eg skal der bødes 1 daler og for hver manglende bøg 32 skilling, og ydermere skal han være pligtig til at foretage efterplantning". At træet skulle være bragt frem til tredje blad betyder, at det skal være begyndt på sin tredje vækstsæson efter plantningen.

Med henvisning til A. Oppermanns beskrivelse af brudgomskobler i "Vrange Bøge i det nordøstlige Sjælland", D. forstl. Forsøgsvæsens Medd., bd. 2, 1908 s. 239-245, gav P. Chr. Nielsen en kort oversigt over brudgomskoblernes historie.

Brudgomstræerne er plantet som 10-20 år gamle planter, der er taget op i selvsåninger eller i dertil indrettede planteskoler. Efter anvisning af skovfogeden blev træerne plantet i huller, som var gravet med 4-5 m's indbyrdes afstand efteråret forud for plantningen, og planterne blev stærkt beskåret såvel på rod som på stamme og top. Det må samtidig være blevet noteret, hvem der deltog i plantningen, og hvilke planter hver enkelt har sat, for skovrideren skulle udstede "plantningsattest", som den vordende brudgom kunne forevise præsten, der - ifølge loven - ikke måtte vie nogen uden at have set en sådan attest.

Medens brudgomskoblerne endnu var i deres bedste alder beskrev Erik Nissen Viborg dem således: "Af de ældste Skovanlæg, som Dannemark har at fremvise, blive de plantede Ege- og Bøgeskove paa Alsen nogle af de mærkværdigste. Da Jagt og Fællesskab forhindrede af Fredning i Skovene, blev der ej andet tilovers for Forstmanden end at lade udplante afkappede unge Bøger og Eger af den Førlighed og Størrelse, at de til Dels kunne udstaa, til Dels ogsaa undgaa den Vold, som tamme og vilde Dyr maatte tilføje dem. Omkostningen og Efterplantningen bleve let bestridte, thi den Tids Tænkemaade tillod Befalingen, at ingen Bondekarl maatte holde Bryllup, førend han havde plantet et vist Antal af Træer, hvorefter han kunde bringe Bevis, at de voksede. Den Forstkyndige træder med Beundring ind i disse, om jeg saa tør kalde dem, Ægteskabsskove. Han finder sig stedse i Alleer, og øjner alle Vegne Konst og Tvang, hvis Virkning den frie Natur stræber at udlette. Han ser her 80 til 100 Aars gamle Bøgetræer, som ere snorlige og i frodig Vækst, uagtet at de ere plantede, staa vidt fra hinanden og have været kappede; han finder paa nogle af dem ikke mindste Knude af Kapningen, og Voddet er ikke alene sejt, men ogsaa haardere paa det kappede end paa noget andet Sted af Bullen. Denne gaar oftest

todelt eller tveget, sjældnere tredelt ud fra Kapningsstedet, men ikke sjældent findes den aldeles udelt indtil Toppen af Træet. Saa lidet den tænkende Forstmand finder her nogen følgeværdig Plan, saa kan han som Gransker ikke forlade disse ved moralsk og fysisk Tvang frembragte Skove uden at have forøget sine Kundskaber" (Eft. citat hos A. Oppermann 1908, s.240 fra E. Viborgs fortale til M.G. Schæffers oversættelse af Burgsdorfs "Anviisning til at opelske indenlandske og udenlandske Træarter i det Frie", I, 1799, s. VIII).

I 1862 anlagde G.F.S. Ulrich, der var skovrider i Nørreskøven, en prøveflade i en 180 årig bevoksning af brudgomskobler af bøg - plantet 1698 med ca. 15 årige planter med planteafstand $14\frac{1}{2}$ fod (4,5 m). Der fandtes dengang 121 træer pr. td. land af de oprindeligt plantede 262. Omregnet til ha bliver stamtallet 220 og vedmassen $1180 m^3$ eller omtrent det maksimale af, hvad en bølgebevoksning på god jord kan opnå. Det kan til sammenligning anføres, at den aldrig udhuggede "urskov" på Brahetrolleborg, der står på noget ringere bund, ved 120 års alderen havde et stamtal på 487 og en vedmasse på $1012 m^3$ pr. ha.

Bevoksningen af brudgomskobler i afd. 85 og 88 er på ca. 2 ha og består såvel af eg som af bøg, særlig eg. Den er plantet omkring 1750, og en del af træerne står endnu på den oprindelige planteafstand på ca. 4,5 m. Plantningen har været foretaget meget nøjagtigt og adskillige steder ser man endnu de nord-syd og øst-vest gående rækker. En del af træerne tveger på "kapningsstedet" i omkring 2 m's højde. På den lille trekant, der er begrænset af veje i afd. 85, står en særlig stor eg med en smuk, grenefri stamme. Den er udvalgt til Arboretets forædlingsarbejde og mærket nr. 9. Dette træ vil sandsynligvis kunne udvikle sig til en "ny Skodsbøleg".

Skodsbølegen var en af vore berømte ege. Den stod i Skodsbøl Skov på Sundeved - Sønderborg skovdistrikt - indtil den styrtede 3. juledag 1967 efter at være blæst i skrå stilling af stormen 23. februar 1967. Alderen blev bestemt til ca. 325 år, kubikindholdet af bullen til $11 m^3$. Resten af træet blev knust ved faldet. Kævlen indbragte den højeste pris, der formentlig er givet for noget træ fra danske skove, nemlig ca. 11.000 kr. (1.000 kr. pr. m^3). Se P. Holbeks omtale i Forstlig Budstikke-1968, s.60. Skodsbølegen er afbildet "Egens Træformer og Racer" af A. Oppermann, D. forstl. Forsøgsvæsen, bd.12, 1932, s.177.

Bevoksningen i afd. 85 og 88 består af ca. 200 brudgomstræer og er den største af de endnu eksisterende brudgomskobler. I Nørreskøven findes enkelte andre steder, f.eks. ved gartneriet Stenkobbøl nogle bøge, der må anses for at være rester af større bevoksninger af brudgomstræer. De meget betydelige bevoksninger, som Oppermann beskrev i "Vrange Bøge...", er formodentligt hugget under 1. Verdenskrig. De mest bekendte brudgomstræer er "Brudgomsalleen" i Sønderskøven ved Sønderborg.

På Lindet skovdistrikt findes syd for skovridergården nogle få brudgomstræer.

P. Chr. Nielsen har søgt efter brudgomsege syd for grænsen, men de forstmænd, der virker der, har ikke kendskab til eksisterende brudgomskobler.

Det er dog sandsynligt, at der såvel nord for som syd for grænsen endnu findes en del træer, der er plantet i henhold til det krav om plantning, som man fra slutningen af 1600 tallet og i omtrent 100 år stillede til de unge bondekare i visse egne af Hertugdømmerne.

3. Den lodne bøg ved vejen i afd. 70.

er muligvis et ca. 300 år gammelt brudgomstræ. Træet har fået sit navn, fordi stammen er stærkt grenet og fyldt med vanris og vorter.

Den lodne bog er et "navnetræ", hvor unge elskende og andre indrider deres navne. Skovrideren fortalte det sagn, der går om træet: Hertugen af Nordborg var blevet bekendt med, at hans datter havde stævnmøder med skytten fra Østerholm ved dette træ. Hertugen klædte sig i kvindeklæder og stillede sig på lur ved mødestedet. Da skytten intetanende nærmede sig, skød hertugen ham, men skuddet ramte samtidig toppen af træet, og dette skulle være årsagen til, at træet er blevet "loddent".

4. Hertug Hanses bro eller Grønnebro

fører over Grønnebækken. Den er antagelig bygget omkring 1600 og sat af såvel utilhuggede som tilhuggede sten. Den nordlige overligger er en mægtig kampestensbjælke, der bærer mærker af kløvningen. På ydersiden findes skåltegn.

Museumsinspektør Slettebo fra Museet i Sønderborg fortalte, at hans forgænger, museumsinspektør Raben, havde interesseret sig meget for skåltegn, der sættes i forbindelse med rituelle handlinger i bronzealderen - frugtbarhedstegn? - og han har fundet særdeles mange skåltegn på Als sammenlignet med, hvad man kender i den øvrige del af landet.

Hertug Hans den Yngre (1545-1622) var søn af Christian III og altså en yngre broder til Frederik II. Efter sin moders, Dronning Dorotheas, død i 1571 overtog han sit lille hertugdømme. Han boede på Nordborg Slot og anlagde gennem Nørreskoven den vej, som fører over Grønnebroen. Længere nordpå byggede han en dæmning, hvorpå vejen endnu går.

Denne dæmning blev også besigtiget, herunder den vildtbanesten, der er anbragt her.

Hertug Hans den Yngre sikrede sig så godt som alt jordegodset på Als, såvel det kongelige som de forskellige herremands godser, f.eks. Gammelgård, Østerholm (Hellevedgård), Mjelsgård, Rønhave, Rumohrsgård. På denne måde forsvandt herregårdene på Als, og hertugen herskede med stor dygtighed og hensynsløshed.

Med sine to gemalinder havde Hertug Hans 23 børn, og det fortælles, at han huggede mange store ege i sit hertugdømme, d.v.s. den nordlige del af Als, for at skaffe medgift til sine døtre.

5. Rønhugst fra 1. Verdenskrig (afd. 71)

Man havde ikke foretaget kulturarbejder her, og af sig selv var der kommet en opvækst, der hovedsageligt bestod af birk. For 7-8 år siden var der lysnet i birkene, der var underplantet med ædelgran. Holbek fremhævede bevoksningen som en af dem, der giver variation i skovbilledet.

6. Hellevedgård Voldsted

havde indtil i fjor været skjult af en ædelgranbevoksning og tæt krat. Bevoksningen var ryddet, og man ser nu tydeligt voldstedet, der er omgivet af stensatte voldgrave. Gården blev nedrevet ca. 1555. I slutningen af 1500 tallet erhvervede Hertug Hans den Yngre ejendommen, ondøbte den til Østerholm, lagde den under hertugdømmet Nordborg, og opførte en ny bygning som jagtslot umiddelbart uden for skoven, lidt syd for det gamle Hellevedgård. Grundplanen af Østerholm Slot kan fremdeles besigtiges, og indtryk af dets udseende kan man få fra et maleri i Egen Kirke, selv om det hævdes, at dette maleri først er malet efter Østerholms nedbrydning i 1733. (Kopi af dette maleri findes på Frydendal Kro).

Museumsinspektør Slettebo gav et kort rids over borgens historie og kom herunder ind på vanskelighederne ved at skelne de forskellige hertugslægter på Als fra hinanden. I vore dage tænker man mest på

hertugerne af Augustenborg, men også på Nordborg og på Sønderborg har der siddet hertugslægter.

For skovvæsenet bliver det et problem at bevare voldstedets karakteristiske udseende på grund af naturens frodighed. Det myldrer frem med selvsået ask, ær, elm m.m. . Man vil tilstræbe at holde opvæksten nede og få indplantet gamle, danske buskvækster.

7. Rastested for publikum (afd. 56)

Efter oprensning af et sumpet areal, var der her skabt en dam med andehuse og fugleliv omgivet af gamle, høje bøge. Skovrider Holbek sammenlignede det maleriske sted med "et Dyrchavebillede". Der var sat bænke og borde op, og skovgæsterne, hvoraf Nørreskoven har mange, slog sig ofte ned her.

Tæt ved rastestpladsen: en 112 årig egebevoksning (afd. 56), der indeholdt adskillige emner til "skodsbolege". Egene blev sået i havre 1858 på en tidligere tjenestelod under Nygård. Ved vejen jævaldrende ædelgraner, der på den frodige jordbund var ved at have nået deres aldersgrænse.

8. Frokost på Frydendal Kro

9. Tuegrave fra jernalderen

i afd. 32 syd for Nygård.

Tuegravene hæver sig kun en god halv meter over terrænet.

Nogle er omgivet af en stenkreds, andre er helt stendækket.

En del af dem er udgravet i 1959, og indholdet var en urne med aske. Man har tidligere ment, at tuegravene stammer fra den ældre jernalder (ca. 400 f. K.), men de er formentligt henved 800 år yngre.

Afdeling 32 er en 110-115 årig meget høj og smuk bøgebevoksning. Skovrider Holbek anså denne bevoksning for at være af bedre form end distriktets iøvrigt smukke bøge, og mente, at årsagen var, at skoven her ikke havde haft nogen væsentlig indblanding af ask. De tyske forstmand havde tilstræbt en betydelig askeindblanding i bøgeskoven, på grund af asketræets større pris, men dette havde medført, at der opstod "lysbrønde", hvoræskene fandtes. Bøgene fik ofte kroget vækst, idet de stræbte efter at komme hen imod lysbrøndene med deres kroner.

Nygård, der er opført som hertugeligt jagtslot omkring midten af 1700 tallet, var indtil 1864 bolig for skovrideren for Nordborg forst-distrikt, der dengang udgjorde et selvstændigt distrikt. I den tyske tid boede forstmesteren i Sønderborg, hvor den nuværende skovrider-gård blev opført i Sønderskoven. Nygård er nu skovfogedbolig.

10. Bogeselvforryngelse fra 1926 (afd. 45)

Bevoksningen er frembragt i samarbejde med Statens forstlige Forsøgs-væsen på initiativ af den senere skovdirektør Fr. Krarup, der var skovrider på Sønderborg skovdistrikt 1920-1929. Den er beskrevet af Krarup i Det forstl. Forsøgsvæsens Meddelelser, bd. 19, 1950, s. 81-102: "Langsom Bogeselvforryngelse".

Medens Krarup var skovrider blev der etableret adskillige selvfor-ryngelser af bøg efter jordbearbejdning. I sådanne forryngelser kom-mer planterne meget tæt op og kæmper om lys og næring, og væksten bliver kun langsom. Forsøgsbevoksningen i afd. 45 er nu 44 år gam-mel, men næppe mere end 10 m høj, selv om jorden er næringsrig.

Det er dyrt at foretage udrensninger og udhugninger i så tætte be-voksninger, og først ved 40-50 års alderen er udhugningstræerne så tykke, at de kan give så stort udbytte, at effekterne kan betale ar-bejdslonnen.

Selv om de direkte udgifter til anlægget af selvfor yngelsen er små, bevirker de betydelige omkostninger som udrensningerne forårsager, at de tætte selvfor yngelser med nutidens arbejdsomkostninger bliver dyre skovkulturer.

I efterfølgerens, skovrider Axel Wanschers, tid (1929-1959) blev hovedvægten lagt på kunstige bøgkulturer med prikledede planter eller bog udsået i midten af 60 cm brede, håndgravede riller. Afstanden mellem planterækkerne var 1,25 m. Kulturerne blev overvejende meget vellykkede, men - fremdeles med nutidens prisniveau - kostbare. Disse oplysninger fra skovrider Holbek blev suppleret med en anekdote om skovrider Wanscher, fortalt af skovdirektor Poul Lorenzen med "noter" af dr. Syrach-Larsen: Ved en ekskursion med de forststuderende til Sønderborg distrikt havde man bl. a. drøftet bogens kulturudgifter, og Wanscher, der lagde overordentlig vægt på at få frembragt gode bevoksninger, havde udtalt: "En løvtrækultur kan ikke blive for dyr!" Denne udtalelse, der var fremsat som protest til professor C. M; Møllers opfattelse, der gik ud på, at kulturarbejdet skulle billiggøres, fremkaldte en serie af artikler i D. Skovforenings Tidsskrift i 1948 og 1949, indledt med professor Møllers artikel: "Vokser Kulturudgiften vildt?"

Også skovdirektor Krarups velkendte indledning til belærende og vejledende udtalelser vedr. skovbrugets praksis: "Medens jeg var på Sønderborg....." blev genopfrisket.

Skovrider Holbek, der efterfulgte Wanscher i 1959, går ind for, at skoven skal være afvekslende med en del nåletræplantninger, men hovedvægten lægges fremdeles på løvtræbevoksninger, som bygges op ved i videst muligt omfang at udnytte den naturlige opvækst på varierende alderstrin.

Som nabobevoksning til Krarups bogeselvfor yngelse findes en bevoksning, der oprindeligt har været en blanding af 95 årig ask og bog (afd. 46 og 47). Holbek havde hugget askene bort, og flertallet af de oprindelig ret undertrykte bøger stod nu som en spredt skærm over arealet. I den lyse bestand havde ær og bog sået sig uden nogen form for jordbearbejdning og var nu i god vækst. De unge planter kommer ikke så tæt op som i selvfor yngelse efter jordbearbejdning, de bliver noget forskelligtaldrende, og udgifterne til udrensning bliver mindre, idet planterne får lov til at kæmpe deres indbyrdes kamp for tilværelsen uden indgreb fra skovvæsenets side. Udgifter til kulturstart, til jordbearbejdning, til kamp mod ugræs, kimbladskimmel, mus eller vildt falder bort, idet man simpelthen ikke "modtager" en kultur, før den af sig selv er klar af alle disse "bornesygdomme".

11. Stranden ved Fladbæk

Deltagerne kørte nu ned til den strandvold, der forløber hele vejen fra skoven ud mod Lillebælt. Der er her en pragtfuld udsigt over mod Lyø, Fyn og Ærø. Man konstaterede det store publikumsbesøg, såvel i skoven som på stranden.

Østals har ligesom Vestals oprindeligt haft fjorde, men strømmen i Lillebælt har slebet denne side af øen af og opkastet strandvolden. Syd for det sted på kysten, hvor man var kort ned, kan man se, hvorledes et tidligere fjordareal, er blevet et udstrakt engområde, Bo-sted Made og Fjordmosen. Der er her et rigt fugleliv og kreaturgræsning.

12. Ekskursionen sluttede kl. ca. 16⁰⁰

ved den idylliske skovsø i afdeling 56, hvor skovrider Holbek bød selskabet på en forfriskning.

På selskabets vegne takkede dr. Syrach-Larsen skovrider Holbek for den vellykkede ekskursion. Doktoren fremhævede, at Holbek ikke lader

sine skovdyrkningsprincipper fremtræde som noget ekceptionelt, men at hans billige skovdyrkningsmetoder er af væsentlig betydning for at sikre, at lovtræerne også i fremtiden vil indtage en fremtrædende andel af Sønderborg skovdistrikt.

Skovlovgivningen i Hertugdømmerne var noget forskellig fra skovlovgivningen i Kongeriget. Udskiftningen fandt sted noget tidligere og efter lidt andre retningslinier. Det var ikke nødvendigt at udstede en "fredskovsforordning af 1805" for Hertugdømmerne, idet man allerede havde en vis beskyttelse for de private skove, særligt bondeskovene ("bondenhölzungen") i "Algemeine neue Forst- und Jagd-Verordnung für die Aemter, Landschaften und Städte in Unserm Herzogthümern Schleswig und Helstein wie auch für die Herrschaft Pinneberg und Grafschaft Ranzau", 1784. (Se Fr. Krarup: "Statens Tilsyn med de private skove i de sonderjyske Landsdele", D. Skovf. Tidsskr. 1927, s.35-47).

Et par litteraturhenvisninger:

I. M. Dalgas: "Nogle Oplysninger om Skovforholdene i Nordslesvig", D. Skovfor. Tidsskr. 1919, s.160-189, heri henvisninger til ældre litteratur.

Walter Hase: "Waldeigentum und Forstaufsicht in Schleswig-Holstein" Mitteilungen der Bundesanstalt für Forst- und Holzwirtschaft, 1953.

Jep Lauesen Frost: "En gammel nordslesvigsk skovsag" - Sønderjyske Årbøger, 1967 - særligt om ejendomsretten til bondeskovene, litteraturhenvisninger.

Har. Skodshøj: A/S Plantningsselskabet Sønderjylland, 1970.

Ovenstående notater er gennemlæst af skovridder Holbek, der skal have tak for tilføjelser og ændringsforslag.

P. Chr. Nielsen

